

7. Соціальні виплати при народженні дитини в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zrostaymaluk.com.ua/ua/uridichni_poradi/socialni_viplati_pri_narodzhenni_ditini_v_2013_gosi

8. Петьовка закликає уряд Яценюка не урізати соцвиплати, а повернути награване режимом Януковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mukachevo.net/ua/News/view/91072-Петьовка-закликає-уряд-Яценюка-не-урізати-соцвиплати-а-повернути-награване-режимом-Януковича>

УДК 334.722:[330.34:330.837](477)

Мельник М. І., д.е.н., с.н.сп.,
завідувач сектору просторового розвитку
Інституту регіональних досліджень НАН України

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Обґрунтовано стратегічні пріоритети та рекомендації щодо формування і розвитку бізнес-середовища України; здійснено компаративний аналіз компонентної структури бізнес-середовища; проведено аналіз процесів та явищ, що зумовлюють інституційні деформації бізнес-середовища; обґрунтовано пріоритети удосконалення системи державного регулювання підприємництва в контексті зниження адміністративного навантаження на бізнес.

Ключові слова: бізнес-середовище, інституційні трансформації, корупція, рейдерство, регуляторна політика у сфері господарської діяльності.

Strategic priorities and recommendations concerning formation and development of business-environment are substantiated; which a comparative analysis of a component structure of business-environment; the thesis includes analysis of a wide spectrum of processes and phenomena, which predetermine institutional deformations of the business-environment; priorities of improvement of the system of state regulation

of entrepreneurship in the context of reduction of administrative pressure upon the business.

Key words: *business-environment, institutional transformations, corruption, raidering, regulatory policy of economic activity.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Необхідність розв'язання важливої науково-прикладної проблеми формування і розвитку сприятливого бізнес-середовища в процесі удосконалення інституційного базису національної економіки, а також розробки науково обґрунтованої політики стимулювання підприємницької активності обумовлена об'єктивними передумовами та чинниками.

По-перше, ефективна інституційна організація вітчизняного бізнес-середовища, створення цивілізованих конкурентних умов стабільної діяльності господарюючих суб'єктів набувають особливого значення у зв'язку зі стратегічною роллю підприємництва в соціально-економічному розвитку країни, структурній перебудові економіки, насиченні ринку товарами та послугами, підтримці конкурентного середовища, наповненні бюджетів, створенні робочих місць, формуванні середнього класу тощо.

По-друге, максимальному використанню та розвитку підприємницького потенціалу перешкоджають незавершеність та суперечливість державної політики регулювання господарської діяльності, особливо протидії таким інституційним деформаціям бізнес-середовища, як корупція, рейдерство, тінізація, економічна злочинність.

По-третє, формальні інститути бізнес-середовища створювалися в Україні шляхом імпорту переважно ліберальних правил і норм розвинених країн, при цьому неформальні інститути ділової етики, сумлінної конкуренції, соціально відповідальної поведінки, підприємницької культури потребують поступової інституціоналізації, зміни парадигми взаємовідносин бізнесу та суспільства формуванням соціально орієнтованого бізнес-середовища.

Особливої актуальності вивчення перспектив розвитку бізнес-середовища набуває з огляду на досягнення пріоритетних цілей модернізації держави, визначених стратегічними програмними документами останнього часу, в яких створення сприятливих умов для підприємництва розглядається як один із головних напрямів віднов-

лення динаміки економічного зростання, посилення національної конкурентоспроможності, підвищення рівня добробуту громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти дослідження процесів формування та розвитку бізнес-середовища в умовах інституційних трансформацій знайшли своє відображення у працях українських і зарубіжних вчених. Зокрема, положення теорій інституціоналізму та неоінституціоналізму науково розвинули та адаптували до вітчизняних умов структурно-інституційних трансформацій О. Власюк, З. Ватаманюк, А. Гальчинський, В. Гесць, А. Гриценко, С. Єрохін, А. Мельник, А. Мокій, А. Ткач, А. Чухно та ін. Системним дослідженням підприємницького сектора економіки, структурних деформацій бізнес-середовища, напрямів удосконалення регуляторної політики присвячені роботи С. Архієреєва, З. Варналія, Т. Васильціва, М. Долішнього, С. Дриги, Я. Жаліла, О. Кузьміна, Л. Лігоненко, І. Мазур, С. Покропивного, Ю. Полунєсва, Р. Пустовійта, С. Реверчука, Г. Чижикова, Н. Шлафман, М. Флейчук та ін.

Втім, залишаються недостатньо дослідженими системні засоби подолання інституційних деформацій бізнес-середовища України, зниження підприємницьких ризиків, стимулювання активізації та використання підприємницького потенціалу для розробки і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку. Недостатня дослідженість цих процесів обумовили такі **завдання даної статті**: проаналізувати основні соціально-економічні чинники впливу на формування і розвиток бізнес-середовища, активність та ефективність підприємницької діяльності; визначити пріоритети удосконалення системи державного регулювання підприємництва, зокрема зниження адміністративного навантаження на бізнес.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний рівень економічної науки, зокрема методологія системного аналізу дає підстави розглядати бізнес-середовище як складну, поліфункціональну систему, яка формується суб'єктами економіки та інститутами з їх взаємовідносинами, а також чинниками правового, політичного, соціального, економічного характеру, які створюють умови функціонування і розвитку бізнесу, здійснення ділових відносин, використання потенціалу, досягнення цілей суб'єктів господарювання. До чинників прямого впливу на формування бізнес-середовища відносяться: законодавча база та підзаконні нормативно-розпорядчі акти регулювання підприємницької діяльності, бюджетна і податкова політики,

рівень конкуренції, поширення корупції, рейдерства й тінізації економіки, рівність доступу до ресурсів, адміністративні бар'єри, система стандартизації, економічна ситуація в галузі діяльності, рівень захисту приватної та інтелектуальної власності, умови створення, ліквідації підприємств і отримання ліцензій, поточна економічна кон'юнктура та структура, активність профспілок. Чинниками опосередкованого впливу є політична ситуація; макроекономічне становище; кон'юнктура світових ринків; науково-технологічне, геополітичне, соціально-культурне, природно-кліматичне та екологічне середовище; інфраструктура підтримки підприємництва; міжнародна економічна інтеграція, зокрема транснаціоналізація бізнесу, фінансова і технологічна глобалізація [3, с. 64].

Бізнес-середовищу властиві відповідні інституційні межі, якими визначаються підходи до обґрунтування стратегії інституційного проектування бізнес-середовища: структурно-функціональний (визначення структури, зв'язків та механізму функціонування інститутів, їх цільове формування через обґрунтування стратегічних пріоритетів) та компромісно-еволюційний (спонтанна адаптація інститутів до проблем, що виникають у процесі розвитку). При цьому, потрібно враховувати інституційну структуру бізнес-середовища як упорядковану систему інститутів, які продукують моделі економічної поведінки та встановлюють обмеження для суб'єктів господарювання в межах економічної системи; інституційну насиченість бізнес-середовища, яка забезпечує достатній регуляторний вплив на економічні процеси та знижує загрози деформалізації правил і норм взаємовідносин між владою і бізнесом; рівень трансакційних витрат від реалізації управлінських функцій; здатність інститутів до скоординованої модернізації при зміні моделі та умов соціально-економічного розвитку.

Проведений аналіз доводить, що інституційна трансформація бізнес-середовища в умовах інерційності розвитку економічної макросистеми відбувається з певною дисфункціональністю, усунення якої є важливим завданням інституційного проектування в Україні. В сучасних умовах частково ліквідовані прогалини в інституційній організації підприємництва, проте нескоординованість, фрагментарність та нерівномірність інституційних змін дезорієнтують економічних суб'єктів у цілях і сферах застосування закріплених інститутів, знижуючи рівень довіри до держави. У сукупності це зумовлює де-

віантні інституційні форми і прояви бізнес-середовища, невідповідні його функціональній природі, що призводить до системної інституційної неефективності. Відсутність інституційного проектування бізнес-середовища на основі впорядкування інститутів та зниження рівня невизначеності зумовлює інституційні «пастки» – податкові і договірні неплатежі, корупцію, тінізацію, рейдерство, відтік інвестицій, песимістичні очікування та погіршення якісних характеристик інститутів загалом.

Процес ліберально-ринкової механічної трансплантації інститутів в Україні супроводжувався монополізацією, взаємодією державного сектора з суб'єктами тіньової економіки, що проявилось в поширенні корупції та рейдерства, обмеженні вільного ціноутворення, надмірній концентрації капіталів, розширенні тіньової та опортуністичної складової економічних відносин. Схильність вітчизняного підприємництва до неформальної поведінки та опортунізму пов'язана з відсутністю стабільних правил економічної діяльності, збільшенням трансформаційних економічних ризиків в умовах глобальної конкуренції. Цим визначається необхідність підвищення ефективності державного регулювання ринкової інституціалізації бізнес-середовища через модернізацію формальних та імплементацію неформальних інститутів.

Світові рейтинги підтверджують наявність системних інституційно-економічних проблем формування бізнес-середовища України. Несприятливий характер вітчизняного бізнес-середовища пояснюється надмірними затратами часових і фінансових ресурсів на започаткування і закриття бізнесу, що істотно знижує рівень його конкурентоспроможності. Необхідним є усунення бар'єрів та стимулювання рівності входу на ринок нових продуктивних компаній, адже майже десята частина вироблених в Україні товарів і послуг реалізується за практичної відсутності цивілізованої конкуренції.

Спроби позитивних змін умов функціонування бізнесу в Україні реалізуються недостатньо швидкими темпами, а в умовах конкурентної боротьби за інвестиції на глобальному рівні, прискорення реформування та покращення ділового клімату потребує удосконалення системи державного регулювання підприємницької діяльності: видачі дозволів, нагляду, оподаткування, технічного регулювання та ліцензування.

Аналіз компонентної структури бізнес-середовища на основі запропонованої сукупності інтегральних показників (табл. 1) підтверджує деяке покращення регуляторних умов у 2011 р. (0,122 – менше значення стандартизованого показника – кращі умови) порівняно з попередніми роками внаслідок часткового спрощення процедур отримання дозвільних документів, запровадження «єдиного вікна» для започаткування підприємницької діяльності. Разом з тим, зростання корупції у 2011-2012 рр. (0,189-0,197), економічної злочинності у 2010 р. (0,260) порівняно з попередніми роками підтверджує надмірний рівень неформальних засад функціонування бізнесу, поряд з формальними. Отже, стереотипи поведінки, які історично вкорінені в господарську етику і культуру бізнесу, не піддаються швидким інституційним трансформаціям в протипагу формальним правилам, зокрема в регуляторній сфері.

Таблиця 1
Компонентна структура бізнес-середовища України,
2005-2012 рр.*

Інтегральні показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Регуляторні умови	0,308	0,212	0,157	0,196	0,179	0,200	0,122	0,129
Поширення корупції	0,138	0,028	0,067	0,144	0,179	0,152	0,189	0,197
Економічна злочинність	0,300	0,232	0,232	0,243	0,156	0,260	0,187	0,221
Економічна свобода	0,028	0,034	0,040	0,073	0,217	0,160	0,168	0,178
Тінізація економіки	0,080	0,033	0,035	0,159	0,218	0,198	0,179	0,182
Кредитні можливості	0,116	0,045	0,029	0,191	0,318	0,282	0,266	0,273
Інвестиційна привабливість	0,152	0,204	0,102	0,241	0,451	0,306	0,196	0,226
Податкові умови	0,037	0,107	0,136	0,165	0,154	0,117	0,169	0,182
Торгівельні умови	0,100	0,187	0,196	0,244	0,315	0,206	0,236	0,237
Платоспроможність населення	0,027	0,124	0,090	0,112	0,280	0,172	0,208	0,235
Інноваційна активність	0,291	0,384	0,233	0,406	0,476	0,459	0,320	0,321
Ефективність діяльності підприємств	0,142	0,102	0,011	0,323	0,466	0,352	0,100	0,114
Інфраструктурне забезпечення	0,153	0,104	0,085	0,104	0,138	0,129	0,106	0,127
Макроекономічна ситуація	0,177	0,658	0,808	1,162	0,677	0,703	1,009	1,036

* Розраховано на основі авторської методики за даними [1; 4; 5; 6; 7; 8].

Починаючи з кризових 2008-2009 рр. рівень тінізації значно підвищився, а в післякризові 2010-2012 рр. не знизився до рівня 2005-2007 рр., внаслідок неефективності інституційного базису регулювання господарської діяльності, антикорупційної політики, незавершеності реформ судової та правоохоронної системи, відсутності рівних умов надання податкових пільг, поширення рейдерства, негативного досвіду дотримання господарського законодавства, особливо податкового, та морально-етичних стандартів в економічних відносинах. Рівень економічної злочинності та рейдерства в Україні знаходяться в щільному обернено пропорційному зв'язку із рівнем економічної свободи (коефіцієнт кореляції $R = -0,708$), інвестиційної привабливості ($R = -0,563$), торговельними ($R = -0,884$) і податковими умовами ($R = -0,767$), платоспроможністю населення ($R = -0,883$), які й обумовлюють безпеку бізнес-середовища.

Інтегральний показник податкових умов відобразив найвище податкове навантаження у 2011-2012 рр. (0,169-0,182), рівень якого підвищився до 57,1% консолідованого комерційного прибутку підприємств та 36% обсягу ВВП. При цьому витрати часу вітчизняних підприємств на ведення податкового обліку, підготовку й подання звітності, сплату податків та інших обов'язкових платежів в 3,5 рази перевищують середньоєвропейський рівень. А з метою ліквідації бюджетного дефіциту податкова політика України характеризувалась залученням фінансових ресурсів із підприємницького сектору через підвищення акцизів, розширення бази оподаткування, затримки відшкодування ПДВ та стягнення авансових платежів за іншими податками.

Погіршення макроекономічної ситуації в 2011-2012 рр. обумовлено зростанням державного боргу, високою часткою державного боргу у ВВП (38%), від'ємним платіжним балансом. Саме цим пояснюється зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, а через відволікання грошових ресурсів на обслуговування боргових зобов'язань – обмеження фінансових можливостей підприємств, скорочення соціальних видатків, зниження купівельної спроможності населення та зростання вартості кредитування бізнесу.

Проблема поширення корупції в дозвільній, судовій, політичній, правоохоронній та управлінській системах держави разом із висо-

ким рівнем толерантності громадян до її проявів є одним із дестимулюючих чинників формування сприятливого бізнес-середовища (за індексом сприйняття корупції Україна займає 144-е місце серед 183-х країн). За даними МФК, у 2012 р. майже дві третини суб'єктів господарювання були залучені до корупційних відносин з посадовими особами і під час кожного четвертого контакту – зустрічалися з вимаганням хабара, а кожен десятий – вдавався до його добровільного пропонування. Основними причинами корупції залишаються зловживання службовим становищем з метою особистого збагачення, низький рівень підзвітності та контролю з боку правоохоронних органів і громадськості, відсутність політичної волі до впровадження жорстких заходів запобігання та протидії корупції, недосконалість судової системи, а також відсутність практики дотримання правил сумлінної конкуренції (ділової культури) та прагнення за допомогою корупційних дій досягти господарських цілей.

Інституційні механізми зміцнення безпеки бізнес-середовища України в контексті усунення інституційних деформацій насамперед повинні стосуватись заходів подолання корупції. Необхідним є впровадження чіткої системи антикорупційних заходів в напрямі раціонального дерегулювання господарської діяльності (спрощення процедур реєстрації власності, відкриття та закриття бізнесу, торговельного режиму, митних процедур та вимог безпеки в торгівлі й розміщенні ринків) за рахунок скорочення чисельності державних службовців та мінімізації контактів чиновників із суб'єктами бізнесу, люстрації корупціонерів, зняття депутатської недоторканності, законодавчого закріплення механізмів цивілізованого лобіювання бізнес-інтересів із усуненням представників бізнесу з органів державного управління. Запровадження механізмів неухильного та невивіркового застосування антикорупційного законодавства (без пільг і привілеїв залежно від майнового стану, соціального походження, політичної чи партійної належності) забезпечить їх ефективність за наявності політичної волі вищого керівництва держави, суспільної нетерпимості до корупційних проявів, активізації громадянського середовища.

У напрямі зниження адміністративного навантаження на бізнес першочерговими заходами мають бути: спрощення процедур отримання дозвільних документів, нормативного закріплення їх раціо-

нально доцільного переліку і підстав для відмови у видачі; запровадження принципу «єдиного вікна» підготовки та реалізації інноваційно-інвестиційних проєктів стратегічного значення та проєктів державно-приватного партнерства; посилення відповідальності державних службовців за дотримання законодавства про регуляторну політику та перешкоди виконанню завдань щодо її спрощення; створення в мережі Інтернет Єдиного загальнодержавного реєстру регуляторних регіональних та галузевих нормативно-розпорядчих документів; забезпечення прозорості та відкритості процедур державного нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання, а також оптимізації кількості, періодичності й тривалості перевірок, застосування переважно превентивних заходів контролю тощо.

Пріоритетними напрямками удосконалення державного регулювання підприємницької діяльності в Україні повинні бути: стимулювання інноваційної активності та експортної орієнтації підприємств, формування міжрегіональних і міждержавних виробничо-територіальних інноваційних кластерів та мереж; посилення дієвості системи захисту прав власності, у тому числі інтелектуальної, гарантування державою інтересів інвесторів; модернізація інституційного забезпечення партнерства влади, бізнесу та суспільства, регулювання механізмів нагляду за дотриманням сумлінної конкуренції, удосконалення антимонопольного законодавства та контролю за ціноутворенням; розробка і затвердження інституційного базису цивілізованого лобіювання інтересів бізнесу як в Україні, так і Європейському економічному просторі; реалізація узгодженої грошово-кредитної, валютної, бюджетної та податкової політики стимулювання внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, підприємницької активності.

Фінансово-кредитна підтримка підприємництва потребує істотного підвищення рівня реалізації потенціалу мікрокредитування, венчурного фінансування, фінансового лізингу та факторингу; стимулювання фінансових установ до кредитування малого підприємництва на основі використання державних кредитних ліній підтримки; створення ефективної системи гарантування кредитів; посилення співпраці з міжнародними організаціями та фондами стимулювання малого та середнього підприємництва, у тому числі залучення коштів іноземних кредитних ліній і міжнародної технічної допомоги.

Інструментами створення сприятливого фіскального простору для бізнесу є: підвищення прозорості податкової системи; гармонізації і збалансування державних, регіональних і підприємницьких інтересів; проведення узгодженої в часі і формах «м'якої» стимулюючої податкової політики разом з жорсткою бюджетною, обмежувальною грошово-кредитною та гнучкою валютною політиками; залучення бізнесу до реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку з допомогою обґрунтованих і рівноправних податкових преференцій (податкових пільг для пріоритетних інноваційно-інвестиційних проєктів; оптимізації використання спеціальних податкових режимів в просторовому, секторальному і часовому вимірі; запровадження диференційованої системи зниження податкової ставки залежно від рівня інноваційного внеску на частину прибутку, що реінвестується в модернізацію виробничих фондів та покращення якості людського капіталу; реалізації інвестиційного потенціалу прискореної амортизації; введення системи інвестиційно-інноваційних податкових кредитів); удосконалення процедури адміністрування податку на додану вартість; зниження податкового навантаження на фонд оплати праці; раціонально доцільного спрощення системи оподаткування малого підприємництва; децентралізації податкової системи і розширення прав місцевої влади у податковому стимулюванні розвитку регіонального бізнесу [2].

Висновки. Бізнес-середовище формується суб'єктами та інститутами економіки в системі їх взаємозв'язків, а також чинниками правового, політичного, соціального, економічного характеру, які створюють об'єктивні передумови функціонування підприємств, реалізації їх конкурентного потенціалу і цілей розвитку. Дисфункціональність інституційної трансформації вітчизняного бізнес-середовища зумовлена недостатньо керованою ліберально-ринковою трансплантацією інститутів, яка в умовах несформованого громадянського суспільства призводить до інституційних «пасток» (поширення корупції, рейдерства, ухилення від сплати податків, надмірна концентрація капіталів, розширення тіньового та опортуністичного секторів економіки, погіршення якісних характеристик акціонерної власності та законодавчого забезпечення). Нескоординованість та нерівномірність інституційних трансформацій дезорієнтують суб'єктів бізнесу щодо цілей, засобів і сфер застосування існуючих інститутів. Реа-

лізація регульованого державою процесу ринкової інституціоналізації бізнес-середовища шляхом модернізації формальних та імплементації неформальних інститутів повинна набути системного характеру пом'якшення існуючих суперечностей між фундаментальним, функціональним і аксіологічним виміром внутрішньої природи бізнес-середовища, враховуючи прями й транзакційні витрати, економічну ефективність запровадження нових норм, базуючись на відповідальному соціальному і державно-приватному партнерстві, гармонізації та комплементарності інтересів держави і бізнесу.

Список використаних джерел

1. Інвестиційний клімат в Україні: яким його бачить бізнес [Електронний ресурс] // Міжнародна фінансова корпорація. – 2011. – 125 с. – Режим доступу : <http://www.ifc.org/ifcext/uspp.nsf/>.
2. Мельник М. І. Напрями підвищення податкового потенціалу стимулювання ділової активності в Україні / М. І. Мельник // Економіст. – 2011. – №5(295). – С. 28-32.
3. Мельник М. І. Формування бізнес-середовища України в умовах інституційних трансформацій : [монографія] / Мар'яна Іванівна Мельник. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – 568 с.
4. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціол. дослід. – К., 2011. – 47 с.
5. Статистичний щорічник України за 2012 рік [Текст] / за ред. О. Г. Осауленка / Державний комітет статистики України. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2013. – 567 с.
6. Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів. Кіберзлочини в центрі уваги, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pwc.com/ua/uk/press-room/assets/G ECS_Ukraine_ua.pdf.
7. Doing Business [Electronic resource]. – Mode of access : <http://russian.doingbusiness.org/custom-query>.
8. Transparency International. Індекс сприйняття корупції за 2012 рік. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.transparency.org>.